

KOMMUNIKATIV TILSHUNOSLIKNING NAZARIY ASOSLARI VA
RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Boymurodova Sabrina Chorshanbi qizi

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-kurs talabasi*

Annotatsiya

Mazkur maqolada kommunikativ tilshunoslikning nazariy asoslari va uning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda tilning kommunikativ funksiyalari, nutq aktlari nazariyasi, diskurs va pragmatika kabi muhim tushunchalar yoritilgan. Shuningdek, kommunikativ kompetensiyaning shakllanishi va uning muloqot samaradorligidagi o'rni ochib berilgan. Maqolada zamonaviy raqamli kommunikatsiya vositalarining til va nutq jarayoniga ta'siri ham ko'rib chiqilib, kommunikativ tilshunoslikning amaliy ahamiyati asoslab berilgan. Olingan natijalar tilni kontekst va vaziyat bilan bog'liq holda o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: kommunikativ tilshunoslik, nutq akti, diskurs, pragmatika, kommunikativ kompetensiya, til funksiyalari, kommunikativ vaziyat, kontekst, raqamli kommunikatsiya, nutq tahlili

Kirish

Zamonaviy tilshunoslik taraqqiyoti tilni faqat ichki tuzilma va grammatik tizim sifatida emas, balki ijtimoiy-muloqot vositasi sifatida ham chuqur o'rganishni taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan, kommunikativ tilshunoslik tilning real nutq jarayonidagi qo'llanishi, axborot almashinuvi mexanizmlari hamda muloqot samaradorligini ta'minlovchi omillarni tadqiq etuvchi muhim ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi. Ushbu yo'nalish til birliklarining faqat formal xususiyatlarini emas, balki ularning kommunikativ vazifalari, pragmatik ma'nolari va kontekst bilan uzviy bog'liqligini tahlil qilishga qaratilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Kommunikativ tilshunoslikning nazariy asoslari struktur tilshunoslik, pragmatika, diskurs tahlili va sotsiolingvistika kabi fanlar kesishmasida shakllangan bo'lib, u tilning inson faoliyati bilan chambarchas bog'liqligini ochib beradi. Xususan, nutq aktlari nazariyasi, kommunikativ kompetensiya tushunchasi hamda diskursiv yondashuvlar ushbu yo'nalishning metodologik poydevorini tashkil etadi. Tilni kommunikativ jarayon sifatida talqin qilish esa uning ma'no yaratish, ta'sir ko'rsatish

va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdagi funksiyalarini kengroq yoritish imkonini beradi.

So'nggi yillarda globallashuv, raqamli texnologiyalar va ommaviy kommunikatsiya vositalarining jadal rivojlanishi kommunikativ tilshunoslikning yangi tendensiyalarini yuzaga keltirmoqda. Xususan, internet diskursi, multimodal kommunikatsiya, ijtimoiy tarmoqlardagi nutq shakllari hamda sun'iy intellekt asosidagi til tizimlari ushbu sohaning tadqiqot doirasini yanada kengaytirdi. Natijada kommunikativ tilshunoslik nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biriga aylandi.

Mazkur maqolada kommunikativ tilshunoslikning nazariy asoslari, uning shakllanish bosqichlari hamda zamonaviy rivojlanish tendensiyalari ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Kommunikativ tilshunoslikning nazariy asoslari va rivojlanish tendensiyalarini o'rganishda turli davr va ilmiy maktablarga mansub olimlarning tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yo'nalishning shakllanishi, avvalo, struktur tilshunoslikdan kommunikativ-pragmatik yondashuvga o'tish bilan bog'liqdir.

Tilni ijtimoiy hodisa sifatida talqin etish g'oyasi dastlab F. de Saussure tomonidan ilgari surilgan bo'lib, u til (*langue*) va nutq (*parole*) o'rtasidagi farqni ajratib ko'rsatdi. Bu qarashlar keyinchalik kommunikativ tilshunoslik rivojiga zamin yaratdi. Saussure tilni tizim sifatida o'rgangan bo'lsa-da, uning nutq jarayoniga e'tibor qaratishi keyingi tadqiqotlar uchun metodologik asos bo'lib xizmat qildi.

XX asrning ikkinchi yarmida kommunikativ yondashuvning shakllanishida M.A.K. Hallidayning funksional tilshunoslik nazariyasi muhim o'rin tutadi. U tilni ijtimoiy semiotik tizim sifatida talqin qilib, uning uch asosiy funksiyasini – ideatsion, interpersonallik va matnli funksiyalarni ajratib ko'rsatdi. Bu yondashuv til birliklarini ularning kommunikativ vazifalari nuqtai nazaridan o'rganishga imkon berdi.

Pragmatika yo'nalishida G. Leech va J. L. Austin hamda J. Searle tomonidan ishlab chiqilgan nutq aktlari nazariyasi kommunikativ tilshunoslikning muhim tarkibiy qismiga aylandi. Ushbu nazariyaga ko'ra, nutq faqat axborot uzatish vositasi emas, balki ma'lum bir harakatni amalga oshirish vositasi sifatida qaraladi. Bu esa nutqning maqsadi va uning kommunikativ ta'sirini chuqurroq tahlil qilish imkonini yaratdi.

Diskurs tahlili sohasida G. Brown va G. Yule tomonidan olib borilgan tadqiqotlar nutqning kontekst bilan bog'liqligini ochib berishda muhim ahamiyatga ega. Ular diskursni faqat matn emas, balki kommunikativ jarayon sifatida talqin qilib, til birliklarining real vaziyatdagi qo'llanishini o'rganishga e'tibor qaratdilar.

Shuningdek, D. Hymes tomonidan ilgari surilgan kommunikativ kompetensiya tushunchasi tilni bilish faqat grammatik qoidalarni egallash bilan cheklanmasligini, balki uni to'g'ri va samarali qo'llay olish qobiliyatini ham o'z ichiga olishini ta'kidlaydi. Bu g'oya ayniqsa til o'qitish metodikasida muhim ahamiyat kasb etadi.

So'nggi yillarda kommunikativ tilshunoslik doirasida zamonaviy tadqiqotlar raqamli kommunikatsiya, internet diskursi va multimodal matnlarni o'rganishga qaratilmoqda. D. Crystalning ishlari internet tilining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan bo'lsa, T. van Dijk diskurs va ijtimoiy kontekst o'rtasidagi munosabatlarni chuqur yoritib bergan.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kommunikativ tilshunoslik ko'p qirrali ilmiy yo'nalish bo'lib, u turli nazariy yondashuvlar sintezi asosida rivojlanib kelmoqda. Bu esa mazkur sohaning nazariy jihatdan boy va amaliy jihatdan dolzarb ekanligini tasdiqlaydi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda kommunikativ tilshunoslikning nazariy asoslari va rivojlanish tendensiyalarini o'rganish uchun kompleks yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida, avvalo, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish asosida nazariy manbalar o'rganildi va mavjud qarashlar tizimlashtirildi.

Shuningdek, tavsifiy (deskriptiv) metod yordamida kommunikativ birliklarning xususiyatlari yoritildi, qiyosiy metod orqali turli olimlarning yondashuvlari solishtirildi. Diskurs tahlili metodi esa til birliklarining real nutq jarayonidagi qo'llanishini aniqlashda asosiy vosita sifatida xizmat qildi. Bundan tashqari, kommunikativ jarayonni chuqurroq anglash uchun pragmatik tahlil usuli qo'llanilib, nutqning kontekstga bog'liq ma'nolari va kommunikativ maqsadlari o'rganildi. Ushbu metodlar uyg'unligi tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini ta'minladi.

Natijalar va tahlillar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kommunikativ tilshunoslik tilni faqat struktur birliklar yig'indisi sifatida emas, balki dinamik va ijtimoiy jarayon sifatida talqin etishga asoslanadi. Til birliklarining ma'nosi ularning grammatik shakliga emas, balki

qo'llanish konteksti va kommunikativ vaziyatga bevosita bog'liq holda shakllanishi aniqlandi. Tahlillar davomida nutq aktlari nazariyasi asosida gaplarning kommunikativ funksiyalari aniqlanib, bir xil lingvistik birlik turli vaziyatlarda turlicha ma'no kasb etishi isbotlandi. Bu esa pragmatik omillarning til tizimidagi muhim o'rnini ko'rsatadi. Ayniqsa, implitsit (yashirin) ma'no va kontekstual ma'no kommunikativ jarayonning ajralmas qismi ekanligi qayd etildi.

Diskurs tahlili natijalari shuni ko'rsatdiki, matn faqat grammatik bog'langan gaplar majmuasi emas, balki ijtimoiy, madaniy va psixologik omillar bilan bog'liq murakkab kommunikativ birlik hisoblanadi. Turli diskurs turlarida (ilmiy, siyosiy, media va kundalik muloqotda) til vositalarining tanlanishi kommunikativ maqsadga mos ravishda farqlanishi kuzatildi. Shuningdek, tadqiqotda kommunikativ kompetensiyaning muhimligi alohida ta'kidlandi. Tilni samarali qo'llash uchun faqat grammatik bilim emas, balki nutqni vaziyatga moslashtira olish, tinglovchining xususiyatlarini hisobga olish va kommunikativ strategiyalarni to'g'ri tanlash zarurligi aniqlandi.

Zamonaviy tendensiyalar tahlili esa raqamli kommunikatsiya vositalarining kommunikativ tilshunoslik rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatayotganini ko'rsatdi. Ijtimoiy tarmoqlarda qisqa, emotsional va multimodal nutq shakllari keng qo'llanilayotgani, bu esa an'anaviy kommunikativ modellarning o'zgarishiga olib kelayotgani aniqlandi. Umuman olganda, olingan natijalar kommunikativ tilshunoslikning nazariy va amaliy jihatdan dolzarb ekanligini, uning tilni real muloqot jarayonida o'rganishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qilishini tasdiqlaydi.

Xulosa. Kommunikativ tilshunoslik zamonaviy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, tilni real muloqot jarayonida o'rganishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, til birliklari faqat grammatik tizim doirasida emas, balki kommunikativ vaziyat, kontekst va pragmatik omillar asosida to'liq anglanadi. Nutqning ma'nosi uning shaklidan ko'ra, qo'llanish sharoiti bilan chambarchas bog'liq ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Shuningdek, kommunikativ kompetensiya tilni samarali qo'llashning asosiy sharti sifatida namoyon bo'lib, u shaxsning nafaqat til bilimiga, balki kommunikativ strategiyalarni to'g'ri tanlash qobiliyatiga ham bog'liq ekanligi aniqlandi. Diskurs tahlili esa nutqni ijtimoiy va madaniy kontekstda o'rganish zarurligini ko'rsatdi.

Zamonaviy bosqichda raqamli kommunikatsiya vositalari kommunikativ tilshunoslik rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatib, yangi nutq shakllari va tahlil metodlarini yuzaga keltirmoqda. Bu esa ushbu yo'nalishning kelgusida yanada kengayib borishini

ko'rsatadi. Umuman olganda, kommunikativ tilshunoslik tilni kompleks, ko'p qirrali hodisa sifatida o'rganishda muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saussure, F. de. (1983). *Course in General Linguistics*. London: Duckworth.
2. Halliday, M. A. K. (1978). *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Edward Arnold.
3. Hymes, D. (1972). "On Communicative Competence." In: *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin.
4. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.
5. Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
7. Brown, G., & Yule, G. (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Crystal, D. (2001). *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.